

הַמְבַקֵּר הַרְאִשׁוֹן בְּסִפְרוֹתָנוּ הַחֲדָשָׁה

(שלשים שנה למותו של א. א. קובנר)

מאת שלום קרמר

ג

„מי שאיננו ריאליסטן, אין הוא משורר, אלא, פשוט, בור מוכשר, רמאי זריז, זבוב זעיר וגאותן” — משפט קיצוני זה הוציא פיטריוב השנון, ילד־השעשועים של הריאליסטים הרוסים בשנות הששים, שמת בעודנו צעיר מאד (כבן עשרים ושש) ונעשה בימינו הסמל לפוזיטיביזם וואולגרי. לפי כל מה שכתב קובנר בעברית, ועל אחת כמה וכמה ברוסית, מוכח יפה, שנמשך גם הוא אחר דעה קיצונית זו. קובנר היה הראשון בין הסופרים היהודים, שלבו היה פתוח לקראת רחשי התקופה החדשים, שקלט את עיקרי המרד הרעיוני הפוליטי והסוציאלי, שאדמת רוסיה התחילה מצמחת בתחילתן של שנות הששים — נצנים אלה, שהתפתחו לאחר שני דורות בדמות פרחי־האודם של המהפכה הרוסית. אמנם קובנר משולל היה אותה העקביות הדרוכה ויחידת־הכיוון של פיטריוב. העדרה של עקביות זו מתבאר במצב ספרותנו בימים ההם. פיטריוב וחבריו נלחמו להשקפת־עולם חדשה ומלאה, שרצו לכפות על קהל הסופרים והקוראים בימיהם. הם ראו בהשלטתו של הריאליזם המפוכח על חיי הרוח ברוסיה פתרון לכל הבעיות הטורדות, ו„השלטה” זו במובנה הכללי היתה לנוכח עיניהם בכל

מה שהטיפו ובכל מה שעשו. מצבו של קובנר היה גרוע יותר. לפני קובנר „קמה וגם ניצבה“ ספרות, שזה עתה אך התחילה להתנער מן ההתאבנות הממושכת. ספרות שתכנה נבוב וצורתה עכורה, שביסודה הונח מלל מליצי השוטף ועובר כל מידה, שטרם כבשה לשון לעצמה וטרם ידעה חובת לשון וחומרת לשון — ספרות שהיתה חסרה את הנימוסים האלמנטריים ביחסים שבין הסופר ובין הקורא. ברור שכאן לא היה עוד מקום למלחמה אידיאולוגית רחבה ועמוקה בין הספרות והצבור — באין כל מצע ויסוד הוגן לפולמוס וחילופי השקפות. האידיאליסטן של הספרות העברית עדיין התנהל לאטו, עדיין גמגם הברות קטועות, עדיין חסר היה בעצמו הרבה כדי לזכות לשם אידיאליסטן במשמעו המלא. ולפיכך אין זה פלא, שריאליסטן כקובנר מוכרח היה להסתגל אליו, לצמצם את הריאליזם שלו לפי כושר הקליטה של הקורא (וגם של הסופר) בתקופתו. בקיצור — הספרות העברית הניחה עוד כר נרחב למלחמה לדרישות אלמנטריות, מלחמה לאלף-בית ספרותי וצבורי.

המלחמה היתה נטושה בעיקר בחזית הסגנון הספרותי העברי, בכל הקונוציונליות המזוייפת בעסקי יצירה. הסגנון התנ"כי הנמלץ אכל כל חלקה טובה בספרות, הכתבנות התבצרה בכל מקום. ופסול היה ביחוד כל העיטור החיצוני המיותר בשירה והציוד המדעי המזוייף בפרוזה. השיטה של ההקדמות הטרדניות וההסכמות המפליגות בשבחיהן עוד כפתה את מרותה על רוב סופרי הזמן. אפילו סופר גדול כריב"ל לא נחלץ מצרה זו. מה יש כאן להוסיף — הסופרים העברים לא ידעו עוד פרק בהלכות-הפיסוק, כלומר, לא ידעו את תפקידם של כל אחד ואחד מסימני-ההפסקה. אמנם הגדולים היו נפטרים לאט-לאט מן הקלקול והעובש ששלטו בספרות העברית, אבל הבינונים והקטנים, שהם המרובים, דוקא הם שייחדו גוון של תפלות לתקופה. מלחמה היתה אז לכל המבקרים העברים המוכשרים, המטים אוזן אל דופק הזמן והיודעים לשנן את עטם, בכל הנדחקים לאהלה של ספרות, אם מתוך התרפסות וחנופה ואם מתוך חוצפה יתרה, — מדות משותפות לכל גרפומניה מיאשת; מלחמה בעורכים, שעושים את עתוניהם אסקופה נדרסת לכל בור ופטפטן. העתונות העברית היתה מלאה אז שמות חדשים של סופרים בני-יום, שלא חשכו יגיעה מעצמם עד שפירסמו איזו „יצירה“ ו—נעלמו. היו גם רבים, ששיבת-העראי שלהם בעתונות נעשתה ישיבת-קבע בספרות, וכשטפון מים דלוח השתפכו מאמדיהם על עשרות עלים וגליונות. מאלה לא היה עוד מפלט. והנה נגדם ביחוד אסר קובנר את מלחמתו, ועזר על ידו פאפירנה. מלחמה זו עוררה בשעתה הדים חזקים ביותר. כיום הוסחה דעתנו ממלחמה זו. גלי הזמן סחפו רישומיה, הודות לשיגשוג שבא לספרות העברית בדור האחרון, הודות לפעולה המבורכת של הבקורת העברית, שנעשה מנהג לרטון עליה תמיד ולטשטש את ערכה — נשתכחו כיום רוב השמות של המחברים המתעתעים הללו, ואחדים שנשתמרו — לא נשתמרו אלא שיווי חיובי שבהם. אולם בתקופתם היו סופרים כאלה, כגון מיצקון, מנדל שטרן, צדרבוים, מן היושבים ראשונה במלכות הספרות. את המלחמה באלה ראו קובנר ופאפירנה כחובה ראשונה, אלא שקובנר לא הסתפק בכך וידו היתה גם בגדולים שבסופרים החיים והמתים, בכל אלה שלא התאימו לאידיאולוגיה הייאליסטית שלו.

רובו של „חקר-דבר“ מוקדש, איפוא, למלחמה — מלחמה לצורה נאותה של התבטאות עצמית ולנימוסים הוגנים בין הסופרים העברים. כקרוב לבקורת השירה העברית נפל דוד משה מיצקון, בעל ספר-הזוירים המפורסם בזמנו „כנור דוד“; כקרוב לבקורת המדע העברי — ת. צ. לרנר בעל זפר „מורה הלשון“. על גבם של אלה מלמד קובנר שיצוד בבקורת הספרות העברית. סעיף אחר סעיף הוא מבליט את פגימותיה

של שירת מיצקון, שנעשתה לו דוגמא לפגימות השירה העברית של התקופה כולה: תלישות מן ההדגשה שבאדם, חוסר כל מקוריות, תמונות פיוטיות סתומות, מוזרות ומחוסרות טעם, כתיבת שירים „לעת-מצוא“, כדברי החנוף למלכים ונסיכים, לשועים ונדיבים; מלאכותיותה וחוסר-מוסיקליותה. במדע העברי מוקיע קובנר את השימוש המופרז במליצות התנ"ך אף בספרים מדעיים-פופולאריים כדקדוק וחוסר כל שיטה עקבית בהרצאת הדברים. בעיקר קובל הוא על היחס הרע מצד הסופר למבקר, שנחשב כשונא ואויב, שכל האמצעים כשדים כדי לנבלו. קובנר מביע את כל שאט-בפשו ליחסים המשפחתיים המקולקלים בין הסופרים העברים: בהקדמותיהם הסכמותיהם לספריהם רודפים הם אחרי הפרסום, מהללים עצמם ומבליטים את מעלותיהם. וגם על כתביהעתיים לא פסחה המכה הארורה של ההתהללות וההתפארות העצמית ואנו עדים בכל יום, כיצד סופרים עברים מכבדים זה את זה בתארים גבוהים ונשגבים מעל דפי העתונות.

בקורת גלויה כזו לא נשמעה עוד בספרות העברית. עוד מעט ויקומו עליה להשמידה בכל האמצעים, וכנגד המחבר תתחיל „קמפניה“ מאורגנת שאינה יודעת רחם. אולם קובנר עדיין עומד במערכה ואינו חת מפני כל; ובאותו הנשק שנלחמים בו המתנגדים, נשק של החרפות והגדופים, יודע גם הוא להשתמש מאין כמוהו. מה שהביא לפרסומו של „צרור פרחים“ ידוע: השנאה העצומה לצדרכובים (שאותה רחשו, אגב, גם סמולנסקין, י"ג ופרישמן), הרצון להעמיד אל עמוד-הקלון את האיש שהשתלט ללא זכות על הספרות העברית. ה„צרור“ תחילתו עכורה מאד, אלא שבעצם הבקורת שבו צודקת מאד, — צודקת יותר מבקרתו של פרישמן על אותו חזיון ב„תוהו ובוהו“. חוץ מאילו דקדוקים והתחכמויות יתרים, הרי אין כ„צרור פרחים“ נותן לנו תמונה נאמנה ממצבה של העתונות העברית בשנות הששים. כל הקש והגבב, שמילאו את גליונות „המליץ“ עד לאין מקום, כל חוסר הטעם והתפלות שבמאמריו ובקורספונדנציות שלו — כל הציבועות והחנופסה, הגאותנות וגניבת הדעת של העורך, הוא צדרכובים המכונה אדון, כל החברה לקילוס הדדי, שבראשה עמד גוטלובר, ועם חבריה נמנה גם אברמוביץ, — כל זה הובלט ביד נועזה ואמיצה ב„צרור פרחים“.

אין קובנר יכול לתפוס, כיצד צדרכובים זה, אדם נבעד מדעת ומחוסר כשרון, יעשה בספרות העברית ככל העולה על רוחו: בכוח עתונו ניתן לו שלטון בלי מצרים, ברצותו הוא פותח את עתונו לפני הסופר וברצותו הוא סוגר, ברצותו מהלל ומשבח וברצותו מגנה ועולב. לא די שעשה את עתונו אמצעי לפרסום עצמו, — רשות ניתנה לו גם להתהפך בדעותיו מיום ליום, ואם הוא מתפאר שעתונו הוא „כמראות הצובאות“ ויקבל דברים קשים כנגדו וכנגד „המליץ“, הרי כדי להוכיח בהערותיו הארוכות המלוות את הדברים, שלא צדקו כלל והוא תמיד האחרון הצדיק במשפטו. ומה שמרגיז את קובנר ביותר, הרי זו עשיתו של העורך במאמרים הנשלחים אליו כבתוך שלו: הוא מסרס ומשנה, מקצר ומאריך — הכל לפי רצונו ואוותר-נפשו באותה שעה.

כשאנו קוראים את „צרור פרחים“, שבו רצה קובנר ללכת בדרכי ברנה והצליף בשוט-הסטירה על כל מה שנודמן בדרכו, מתקבלת באמת תמונה עלובה מנימוסיה של הספרות העברית בשנות הששים. ואתה שואל: האמנם התמונה נכונה? האמנם שיקע צדרכובים בתחילת פעולתו הספרותית את המשכילים העברים ביוון-מצולה כזה? האמנם לא ידע העורך להבדיל בין זאב לכלב, בין תכלת ללבן ואישיותו המוסרית היתה ירודה כליכך? — אם אפילו נזקוף הרבה על חשבון התיאור המופלג של קובנר, הרי גשארית עוד מנה הגונה של בטלנות, קלקול ספרותי ושחיתות מוסרית. אולם די לפתוח

כרך אחד של „המליץ“ ולהוכיח עד כמה היו חסרים אז בעתונות העברית של אז נמוסים ספרותיים ראשונים.

מטרתו הקרובה של קובנר בפרחי „המליץ“ היא — לערער במקצת את אמונו הבלתי־מוגבל של הקורא העברי בכל הכתוב שחור על גבי לבן, שלא ילך כבהמה בבקעה אחר העורך הכל־יכול; לגלות במקצת את פרצופו של צדרכובים, שעשה מעתונו פנס פרטי; להצביע על חוסר כל קו ושיטה שבעריכת „המליץ“ וקביעת דעותיו כלפי חוץ; ובסוף — להראות כל תלי הבערות והפטפטנות, שנערמו בגליונות „המליץ“. לשם כך עובר קובנר על גליונות „המליץ“ משנת 1866 ובורר מהן את „הפרחים“ הנחוצים לו. הטכניקה היא בדרך כלל כזו: כל פעם הוא מוציא קטע אחד גדול מן המקומות הבלטים ביותר בזרותם, והוא מכניס לתוך הציטטה סימני־קריאה, סימני־שאלה ומשפטים קטנים סגורים משלו. אחר־כך הוא מביא את הקטע עוד פעם בקיצור ובסידור חדש, ואז באה הבקורת השנונה, השנונה מדי. ב־1883 שוב נמצא סופר, שהלך ללקוט פרחים ב„המליץ“. דוד פרישמן נקט באותה טכניקה ממש של קובנר ב„תהו ובהו“. כנראה שהמצב ב„המליץ“ לא נשתנה הרבה — אותה הבטלנות, אותם העובש והקלקול. ולא עוד אלא שסגנון בקרתו של פרישמן חריף וקשה מזה של קובנר, אף שהשגות הן אותן ההשגות שב„צורר פרחים“.

קשה להכריע כיום אם דרכי מלחמה כאלה יש בהן צורך ובעיקר — עד כמה הן מועילות. מהי הדרך הטובה לבקורת? — האם הדרך של הצבעה בלתי־אמצעית על המקולקל, או הבקורת המכשרת לספרות מתוקנת — בקורת המעלה את הקהל והסופר כאחת, שאחריה באה נשירת הענפים הרקובים ממילא. יש אומרים, שמועיל יותר לרפא את הגוף בהזנה טובה ולא לטפל במוגלה של כל מכה ומכה, ויש טוענים, שבעניני־ציבור אין אתה פטור לפעמים גם מרפוי תכוף, מלבון מקום הנגע באש צורבת. — בקורת בקורת ואמצעי הבראה שלה.

ד

מי שיבוא לתאר את קובנר כמנכש עשבים רעים בלבד, כאדם נלחם לסיגנון ספרותי הוגן, צורה יפה ונימוסים נאים, שמטיח דברים קשים נגד משחיתי הטעם בדור ומשתוקק לדאות בספרות העברית יוצרים בעלי כשרון, בעלי טביעת־עין בעלי לב רגיש ומצפון זך, נאמני בטוי ונקיי דעת — ויראה בזה, ורק בזה, את פעולתו הספרותית — לא יהא אלא ממעט את דמותו. לבד שהיה קובנר מבקר ספרותי, היה גם בעל השקפה סוציולוגית רחבה, שאותה ביסס בבחירות אכזריות בכתביו הדוסיים, ושמץ הגון ממנה גונב גם לתוך שתי חוברות הבקורת העברית, הלוא הם „חקר דבר“ ו„צורר פרחים“. השקפה סוציולוגית זו, פרי הרוח השלטת אז באירופה, ובפרט ברוסיה הפוזיטיביסטי־ריאליסטית בשנות הששים, — היתה זרה לסופרים העבריים הקפואים על שמריהם. על חשבונה של השקפה זו יש לזקוף בכל אופן את הכוח הדוחף מן המרכז, שפעל על קובנר מתחילת יצירתו. גם פאפירנה, אחיו לבקורת עברית בשנות הששים, חרף וגדף, התקומם והתריע על סופרים מפורסמים בזמנו, גדולים וקטנים, אבל ההתנגדות אליו היתה סלחנית יותר — אם כי גם בו היתה פגיעתם של ה„אבטו־דיקטים“ הזקנים רעה. אולי משום שמצד־השקפותיו היה ונשאר יהודי בעיקרו. בעוד שקובנר בא לעקור. גם השקפה זרה, גם טון עולב וגם חוסר אמונה בתועלת הספרות העברית בכלל — שלשתם כאחד לא יכלו הסופרים העבריים לסלוח לו.

ראינו למעלה, כיצד מוריד קובנר את כבוד השירה ומעלה על גס את הפרוזה המובנת לכל, כי רק היא מסוגלת, לדעתו, לטפל בצרכים הראשונים של האדם.

שסיפוקם נותן את המצע להתפתחות רוחנית מוגברת. כלי הספרות, ובפרט הרומן הכליכול, אינם אלא מקילים על הפצתם של הרעיונות המועילים וקליטתם המהירה. דעה זו טעונה היתה הרחבה. בבקרתו הקטלנית על מוצקין, שנכנסה ל"חקד דבר", מכניס קובנר בפעם הראשונה אל הספרות העברית את המחלוקת שניסרה אז (בעיקר ברוסיה) בדבר אידיאליזם וריאליזם. כשהוא מדבר על ספר שירים מחוסר ערך, "ככנור דויד" של מיצקון, ודאי, שלא ניתנה לו אפשרות להאריך ולהעמיק בחשיבותו של הריאליזם לספרות. התיאור של ניגודי-המהות בין ריאליזם לאידיאליזם פשוטני כאן ביותר. לפי תפיסה זו ממירים המשוררים האידיאליסטים את סבך הבעיות האנושיות בשושני חמד, אגלי טל ונוגה ירח, מזינים הם את עיניהם במשחק צבעים וקולות, שאינו מעלה ואינו מוריד. ואילו הדיאליסטים, השאור שבעיסת העולם, אינם נרתעים לאחוריהם מלצייר את הכיעור והסיאוב, שבחיים, הגוזלים מנוחה ממדושני העונג בעולם הזה. כדוגמה מאלפה מביא קובנר את חיי האכר בתפיסה הפסטורלית של האידיאליסטן ובתפיסה המציאותית הנוקשה של הריאליסטן. ניכר, שלנגד עיניו של קובנר עמדה "האסכולה הטבעית" מיסודו של גוגול, שהדגישה יותר את הוזהמה שבחיים משהדגישה את המאור שבהם.

אולם תיכף ומיד אנוס קובנר לרדת מן הבריור האידיאולוגי המרומם לרעיונות פשוטים שבפשוטים, רעיונות שבצדקתם כבר שוכנע כל קורא אינטלגנטי אצל אומות העולם ורק בעולמנו חדשים הם ומזיקים בירור נרחב. כלום אפשר לעסוק באיזו בעיה ספרותית עמוקה, אם עדיין צריך להעמיד בספרות העברית את הפוסטולט של המקוריות, שזולזלו בו סופרים עברים מקטניהם ועד גדוליהם? מה בירור אידיאולוגי עשוי להועיל כאן, אם עדיין משורר כמיצקון נישא בפי כל כמליץ נשגב, שאין הרבה כמותו? לפיכך אין לתמוה, שרוב דברי הבקורת של קובנר עסוקים בפרטי פרטים, בשינון הכללים האלמנטריים של תורת הספרות, ורק בקושי עולה בידינו לעצב את ה"אני מאמין" האמנותי שלו, כפי שנתבטא בכתביו העבריים. בכתביו הרוסיים דבריו מפורשים יותר ואפשר להסתייע בהם להארת הסתומות שבכתביו העבריים.

אכן גם בעברית מצא לו עוד קובנר הזדמנות להרחיב את הדבור על ההבדלים שבתפיסות החיים של הריאליסטים ושל האידיאליסטים. ביחד במאמרו, "שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד", בקורת על "ציצים ופרחים" לגולדפרן ועל "בת שבע" למנדלקרן. לפניו היו הפעם שני ספרי שירה מושלמים, שקריאתם נעימה פחות או יותר אפילו לקורא המודרני. ראוי להסביר, על שום מה לא נחה דעתו של המבקר למקרא השירים הללו.

אפשר למצות את תורתו של קובנר בקיצור נמרץ: האידיאליסטים, כלומר, המשוררים מן הטיפוס הישן, מתרחקים מן המציאות ומן ההווה בפרט וכל שיריהם מוסבים אל העבר ואל יצורי-דמיונם, כאילו אין בכוחם של החיים הנוכחים לספק חומר די "עדין" לפיוט. לא כך חושבים המשוררים הריאליסטים, שהם מחפשים את הפיוט, שהוא הוא הרעיון הטוב בצורה אפקטיבית, בחיים הערומים דוקא, ביחסים שבין אדם לחברו, במוסר החברותי, ובהגבה הטבעית של הפרט על העולם החיצון. האידיאליסטים סבורים, שהחיים הממשיים מונוטוניים הם יותר מדי ואינם עלולים לשמש חומר לשירה, משום שאינם יודעים איזה עושר של חוויות צפון בהם. וקובנר פוסק: יצירות, שאין להם שום אחיזה בחיים, אין להם גם זכות-קיום — מובטח הוא שבימים הבאים יאבד זכרן לגמרי. — המשוררים העברים החיים אתו ברוסיה הם כמעט כולם מסוג האידיאליסטים (פרט לשירים אחדים של אד"ם הכהן). מבחינת הצורה הגיעו משוררים אחדים לשלימות

ידועה, ולעומת זה רעיון בריא כמעט שאין בשיריהם. אין קובנר בז ליופי ש בצורה — על כל פנים קובנר של אותו פרקוזמן, — אלא דורש הוא שישתמשו בו כבאמצעי הוגן למטרה נעלה. ואם המשוררים העברים בעבר הרחוק היו אידיאליסטים אין לטעון נגדם, מפני שאשמתם לא בהם אלא בתנאי החיים, בדרגת התפתחותה של הספרות בזמנם. אבל למה הולכים בדרך זו גם סופרי הזמן, לאחר שכל העולם נשתנה? שאלה זו מכוונות גם לגולדפדן ולמנדלקרן — הרי יש להם יכולת פיוטית, ולמה אין בשיריהם רוח חיים, הרגשה טבעית ותכלית מועילה?

את המועיל תובע קובנר מן השירה, ומה הוא מבקש בשדה המדע? וכי גם שם יש תחומים בין המועיל ובין הבלתי מועיל? — קובנר רואה בעולם הרוח כולו התנגשות מתמדת בין הנטיה מן האדם וחיי הארציים לבין הנטיה אל האדם וחיי הארציים, שהראשונה מזקת והשניה מועילה. — ב"רוח משפט", מאמר מוקדש להערכת שד"ל, זה המאור של הספרות העברית בימים ההם, — מאמד שנאסף ל"צרוך פרחים", — מעביר קובנר קרחוץ בין המדעים השימושיים המביאים תועלת לא לתר ובין מדעי־הרוח סתם, שיש בהם יותר משום "דרוש וקבל שכר". קובנר מרבה בפרט לדבר בגנותה של הפילולוגיה המזוייפת, זו שאין בה כל רוח חיים, שיודעת לצלול במים האדירים של הלינגוויסטיקה הבטלנית לא לשם הפקה של בעיות חיוניות לאדם ולפיתוח רוחו, אלא לשם ספורט, לשם אקרובטיקה של מוח מחוסרת כל תועלת ממשית. כזו היא לדעתו של קובנר הפילולוגיה של רוב המשכילים העברים בדורו ובדור שלפניו. אולם גם הפילולוגים האמתיים נופלים עשר מעלות מן החכמים העוסקים בידיעות הטבע, הרפואה וכלכלת המדינה, החכמים שבידיהם נמצא אשרה של האנושות לעתיד לבוא. קובנר רואה, ככל הריאליסטים שבזמנו, את חזון העולם באחרית הימים בגן־עדן חמרני ממש, באדם הנהנה מחיים נוחים ושבעים. קובנר, הריאליסטן ביסודו, פיסריוב העברי כפי שקרא לעצמו, כבר ראה אז את התקדמות העולם דרך שפופרת מטריאליסטית; שיפור העולם לא יבוא אלא ע"י הגברת הייצור בעולם וחלוקתו הצודקת וע"י התפתחות המדעים השימושיים־התועלתיים. אין צריך לומר, שפתרון סופי זה של האדם בעולם היה עוד זר מאד לקורא העברי הדבק במסורת היהדות. אולם התנגדותו החמורה של קובנר לפילולוגיה הבטלנית ולחקירת הדקדוק העברי, רוב משאם ומתנם, אמצעיהם ותכליתם של המשכילים העברים — היתה התנגדות מובנת ומוצדקת. לפיכך מעניינת גם הערכת־שד"ל הקפדנית והחוצפנית. קובנר נוטה להסכים, ששד"ל היה בעל כשרונות מרובים, בעל ידיעות עצומות, שקדן וחרוץ למופת, והוא גם אינו בלשן־אקרוֹבט, אבל גם בלשן אמתי במובן מודרני איננו. לספרות העברית הביא שד"ל תועלת במידה מועטת מאד. מלבד דעותיו הקליריקליות בעניני תרבות היהודים ותרבות העולם, מלבד אמונותיו הטפלות, שנתן להן בטוי בפרקי־הזכרונות שהדפיס ב"המגיד" (דברים איומים בנרותם ומצחיקים מאד), הרי גם פעולתו המדעית והפייטנית האובייקטיבית חסרה ערכים ממשיים. חקירותיו בשמות הנרדפים (מכת הדור), דרשותיו ודקדוקיו בפיוטים ובמחזורים, רוב שיריו הקהים השרו רוח עכורה על הספרות העברית. עבודה זו לכשעצמה ערכה מפוקפק מאד, אולם השפעתה הרעה על הדור הצעיר ודאית בהחלט. שד"ל גרם לכך, שהמון צעירים עזבו כל עבודה פרודוקטיבית והתמסרו לחקירה בלשנית שאין בה ממש. — גם כאן אתה מבחין בנות־קול מקריאותיהם של פיסריוב ודברולייבוב על חוסר האונים, הבטלנות והצטעצעות בדברי רוח דמיוניים של האינטליגנציה הרוסית. הקריאה לחסכון של הכוחות הרוחניים היתה אחת הסיסמאות החשובות של הריאליזם הרוסי, ופיסריוב בספרו הקפטי, "הריאליסטים", רוצה אפילו

להוכיח, שחסכון בכוחות הרוח זוהי כל תורת הריאליזם על רגל אחת. ליליינבלום שלנו חוזר לאותה סיסמה ומאיר אותה על־פי נסיונות החיים שלו. את פרקו על שד"ל גומר קובנר מתוך התרגשות מרובה. נקודת הרתיחה הגיעה עד לקיצוניות. הוא שופך קיתונים של לעג על הבלשנים העבריים הבורים והאיגנורנטים. החנפים והצבועים. ועכשיו כבר כולל הוא בשם „פילולוגים” את כל המשכילים הכרוכים אחרי דברי הבל, העוסקים בחקירת־הקדמוניות ובכל החקירות שרוח־עתיקות גודף מהן. ומה שמופלא יותר: הוא מוצא ב„פילולוגים” הזקנים שחיתות מוסרית ומרמז לכמה וכמה סופרים החיים אתו אז, שלא יהא בזה אולי משום הגינות לנסות לנחש מי הם. אם כי הניחוש אינו קשה למי שהוא בקי בחיי הסופרים של אותה תקופה. חדרו באמת באותו זמן לתוך הספרות אנשים ריקים, מחוסרי כל חוט־שדרה רעיוני ומוסרי. „הפילולוגיה” המזוייפת, שאביה היה, לדעת קובנר, שד"ל, פילולוגיה שלא היתה באמת אלא מין דרוש מודרני, נעשתה נחלתם של בטלנים, שהיו מחזרים על הפתחים עם ספריהם הריקנים. כותב השורות האלה הספיק עוד להכיר בעיר מולדתו מין בלשן כזה, שארית הפליטה מדור הבלשנים ההוא.

דעתו של קובנר על שד"ל אינה אלא מסקנה עקבית מכל תורת הריאליזם הקיצוני. אם הותר לפיסריוב — נוסף על הריסת האי־סטטיקה שהטיף לה כל ימי חייו הקצרים — ללעוג לגרנובסקי ההיסטוריון הרוסי, ואפילו למאקוליי, ההיסטוריון האנגלי; אם הותר לו לשלול (בפרקים האחרונים של ספרו „הריאליסטים”) את הרומן ההיסטורי ולהתריס דברים המורים נגד וולטר סקוט, — הרי מותר גם לקובנר לדבר בגנותו של חקירת הקדמוניות והפילולוגיה של שד"ל. אולם שאלה היא ותהי לשאלה, אם צודקת בכלל דעתו של קובנר וכל הריאליסטים על חשיבותן של הפילולוגיה וההיסטוריה. ברור רק דבר אחד, שפסק־דין קשה על שד"ל לא היה יכול בשום אופן להוסיף לקובנר אהדה יתרה בעיני הציבור העברי, שראה בשד"ל את מאורו הגדול. קובנר ידע זאת, ואף־על־פי כן לא המתיק את הדין.

ואותה שעה היה קובנר מוכשר לדעת, — כשלא שלט בו הטמפרמנט הסוער שלו וטבעו הנוטה לנצחנות — כי אין לבוא לשוק היהודים השרוי בספירה אחרת של התפתחות ומסורת במטבעות שנתקבלו אצל אומות העולם או אצל המשכילים העבריים. יש בכוחו של קובנר גם לראות לנפשו של היהודי האדוק, ירא־השמים, הדוחה את ההשכלה בשתי ידיים. קובנר עמד על זה ובקש סיסמה הולמת ליהודי הפשוט של אותו זמן ואותו מצב. סיסמה זו מצא בשתי מלים, שהוא משמיען בכל הזדמנות בנעימות נפשיות שונות: רוח חיים! רוח חיים! רוצים אתם בהצלחתה של ההשכלה, בקידום הספרות העברית — הפיחו קודם רוח חיים בעצמות היבשות של עם ישראל! מה תתן ומה תוסיף הקריאה המתמדת להשכלה מכאן, והתלונה הבלתי פוסקת על אדישותו של עם ישראל מכאן, אם היהודי אינו יודע חיים בעולם זה מה הם; קודם כל ועל הכל יש לקרב מחדש את היהודים אל החיים. וידע קובנר, שסיסמה גרידה אינה מספיקה כאן, שעדיין נשארת השאלה: כיצד להפיח את רוח החיים בעם ישראל? — את התשובה אפשר למצוא, לדעת קובנר, בספרי ריב"ל. בעוד ששד"ל היה לו סמל לאפיסת רוח החיים, ריב"ל הוא לו הציון החי למסילה התכליתית בהפצת ההשכלה. בריב"ל מצא קובנר את האידיאל של הפוזיטיביזם העברי: סופר, שעמד על בסיס היהדות המסורתית ומתוך עמידה זו הסיק בעקביות מופתית את נחיצות ההשכלה בשביל המוני היהודים.

מאמרו של קובנר, „רוח חיים”, שנתפרסם ב„הכרמל” וחזר ונדפס ב„צורר פרחים”,

שמוקדש ל"עורך ספרי לעויונזאָהן בימים אלה", הוא אחד מן המאמרים המצויינים, ואפשר המצויין ביותר, שכתב קובנר בעברית. נמרץ ויפה ביותר הוא הפרק המתאר לנו בחריפות את יחסם של המוני ישראל אל מפיצי הדעת החדשים בישראל. דרכי הפרופגנדה של המשכילים מחטיאות את המטרה. אין לבוא אל העם הפשוט במליצות סתומות בשבת ההשכלה, המדע והקידמה. אין לשכנע ואין להכריע בהשבעה טרדנית, שההשכלה היא "סם חיים לכל תומכיה", שכולה "רפאות תעלה" וכדומה. רוב העם, כלומר, בעלי המלאכה, החנוונים הקטנים, שאין זמנם פנוי ללימוד התורה, שכירי היום התמימים לא משנאת ההשכלה מתרחקים ממנה. חשבון מוטעה: אין הם חושבים אותה לא ל"שאל ואבדון" ואף לא ל"סם מות", אלא הם רואים בה, בפשיטות, דבר מיותר שאין חפץ בו. עם אנשים כאלה אין לדבר במליצות רמות על תעודתה של ההשכלה בת השמים, אלא יש ללמדם בעיקר להעריך את החיים בעולם הזה כערך עצמי. הטמטום השכלי יתבטל אם נצליח לטעת בעם השקפה בריאה על החיים ב"פרודור". יש להוכיח ליהודים הפשוטים, שאין התורה דורשת מהם ויתור כלשהו על חיי העולם הזה. היפוכו של דבר — היא דורשת מהם יחס חיובי גמור לכל חרושת-מעשה ומלאכת-מחשבת — תורה זו שהטיף לה ריב"ל.

יד החשוכים תהיה תמיד על העליונה, אם הויכוח על החיוב שבהשכלה יהיה מכוון לספירות העליונות שבחיי הרוח, ולא אל הצרכים הפשוטים שבאדם, אל ההבנה הפרימיטיבית שבו. מבחינה זו פוסל קובנר את כל הספרות, מאחר שהיא מדשדשת בלי סוף בשבת ההשכלה הרמה ואינה זזה ממקומה לרדת לעם, להבינו ולהשכילו. גם השיטה המקובלת בזמן החדש להפיץ מדע אובייקטיבי נתקלת בקיר האטום של האדישות האורטודוכסית. שיטה זו מתקפחת ע"י טענה נצחת של מורדי-האור המנוסחת בשאלה: לשם מה? מה יתנו ומה יוסיפו כל המדעים, התגליות וההמצאות? הן ספר רבני אחד הדרך בשמירת הנפש עלול להביא תועלת לאין שעור גדולה יותר. תשובה על שאלה מחוכמת זו נמצאת בספרי ריב"ל, שהעמיד את תורת החיים על בסיס היהדות — וזו גדולתו.

מאמר מתון זה מלבב עד מאד, ובפרט קולע אל הנקודה תיאור לחצם של היהודים בין אומות העולם, שהוא הוא שקיפח בהם את חושי-החיים. ראוי המאמר שימצא מקומו בכל כריסטומטיה עברית. אילו היה קובנר ממשך בסגנון זה, אפשר שהתפתחותו היתה אחרת וגם יחס הדור אליו היה אחר. מכל מקום יוצא לנו ברור, שפיסריוב היהודי, קובנר הריאליסטן, לא היה נורא ואיום כליכך. כשעמד לפני המציאות היהודית הממשית, גם הוא שינה את טעמו. וראה זה פרדוקסון: דוקא משום שהיה ריאליסטן קיצוני הוכשר להבין לרוח ההמונים. שונאיו בנפש של קובנר לא היו מורדי האור הדבקים בדתם, אלא דוקא המשכילים — האידיאליסטים העברים נטולי דוח החיים. ומי יודע אם לא משכילים אלה גרמו לכך, שנפשו היתה סולדת מפני כל הופעה בעברית, — אם לא הם שהוציאו אותו לבסוף מחוץ למחנה.

אולם גם הריאליזם שלו, כפי שהובע בכתביו העברים, היה מיוחד במינו, שהרי סוף-סוף לא היה מכוון כולו כלפי פנים ולא שם לב במידה מספקת לתנאים החיצונים, המדיניים והכלכליים, שסובבו את היהודים בגלות רוסיה. הרי אברמוביץ, חציו אידיאליסטן וחציו ריאליסטן, בימים ההם, הכיר יותר ממנו בחשיבותם של הגורמים החיצונים והוא מדגיש לא פעם, שכל זמן שמצבם המדיני של היהודים לא ישתנה, אין תקוה שההשכלה תנצח. קובנר היה נתון יותר מדי לתנצחות במשכילים, בחידוד דעותיו על כל סופרי זמנו, מכדי שיוכל להתפנות לעבודה השכלה ישרה ואמיצה. במאמריו הרוסיים יש שהרחיק להביט וסיגל לו השקפה יותר רחבה ויותר קולעת אל המצב, שכבר

נבעה מעולמו הסוציאליסטי. וכדאי הרבר שחוקרי הסוציאליזם העבריים יטפלו בשאלה זו.

ה

במאמרו הראשון עוד מאמין קובנר בתועלתה של הספרות העברית ודורש מכל הנוער המשתלם בלשון הרוסית, שלא יעזוב את הלשון העברית. אולם חיש מהר נכרתה מלבו האמונה בספרות העברית המתחדשת, החיה את חייה העצמאיים, והתחיל מטיף לעזיבת התרבות העברית. לא הדעות של פיסריוב, שרצה להכניסן ביד חזקה לתוך הספרות העברית, לא ההתקפות הקשות והמרות על הקליריקליזם שבדעות הסופרים העבריים, אלא השאיפה לקצץ בנטיעות של הספרות העברית, הרצון לראותה מאבדת את עצמה לדעת, הולכת ונכחדת מתחת שמי העולם. — רצון זה הוא שפסל אותו, שהשניא אותו על הסופרים העבריים, הזקנים עם הצעירים, עד שהספרות העברית הקיאה אותו לבסוף מתוכה. הספרות העברית בחושה הבריא, בדאגתה להמשכת־קיומה היא שפלטה אותו, וגרשה אותו מלהסתפח על נחלתה. כשצעד קובנר את צעדי הראשונים על אדמת הספרות העברית, כבר היתה רוחו ממנו והלאה. עדיין הוא כותב בלשון העברית וכבר בוחל בה. בעצם אין לקבוע, אם הרחיקו אותו אחרים מן הספרות העברית ואם הוא הרחיק את עצמו עליידי השקפותיו, שקבעו את נפש הספרות עצמה.

כשקוראים את הספרות האנטי־קובנרית, שנכתבה בשנות הששים, ספרות ענפה ומסועפת, שאינה בררנית במלים, ספרות ארסית ונשכנית — פעמים מנצנצת בנו המחשבה, שבכל אשמים המשכילים הזקנים, ה„אבטודידקטים“, שבחוג מחשבתם הצר ובקוצר רוחם, בצביעותם ובאכזריותם, הביאו את קובנר לידי כך שעזב את המערכה היהודית, וגרמו באיזו מדה גם לפשעיו המאוחרים. אמנם הפליגו המשכילים בהתקפתם על הנוער הצעיר שנראה להם, בצדק, כעוף דורס, אבל את הסיבה העיקרית יש לחפש בקובנר עצמו. אדם ששרשו חזק וסדנו איתן אינו נעקר ע"י כל דוח מצויה ושאינה מצויה. ליליינבלום ויל"ג יוכיחו. „ארחות התלמוד“ וה„נוספות“ היתה בהן מהפכה גדולה ועמוקה יותר לגבי המסורת היהודית; נסיונות חיים מרים, שנתנסה בהם ליליינבלום, עוד לא עברו על ראשו של שום סופר בישראל, — וליליינבלום החזיק מעמד, הלך ממשמדת למשמרת וגם הגיע לתפקידו הנעלה בחבת־ציון. יל"ג היה מכה בשוט לשונו כל מי שנודמן תחת ידו, אף שכבה אחת בישראל לא נמלטה משבט הסטידה החריף של המשורר הרועם. הוא התגרה ברוב הסופרים העבדים בזמנו ובצדרכוים בן־משק הספרות בפרט, וגם מטבעו ומזוגו לא היה אדם נוח לבריות: קפדן היה, רגזן היה מאין כמוהו. אולם כוח היהדות חזק היה בתוכו וכוח זה עמד לו להתרומם על פגעי היום ולהשאר נאמן לעם העברי, לספרותו וללשונו עד הרגע האחרון בחייו. לעומת זה קובנר גידל בקרבו מן היום הראשון, שהופיע על בימת הספרות העברית, משטמה עצומה אל ספרות זו עצמה, שכיסה והסתיר אותה באופנים שונים, אלא שבסוף יצא המרצע מן השק וקובנר לא הודה ועזב. המהפכה הסוערת נסתיימה, קובנר הלך לדרכו וגם הספרות העברית הלכה בדרכה.

ודבר זה ראוי להגיד לזכותו של קובנר: מכל הסופרים הריאליסטים העבריים היה הוא העקביי בהשקפותיו, עינו ראתה בשנות הששים מה שהמשכילים הגדולים, כאברמוביץ, יל"ג, ליליינבלום ועוד, לא ראו אלא בסוף שנות השבעים, בשעה שההשכלה עמדה במזל ירידה, בשעה שהריאליזם העברי, שבא מתחילה להקים את הריסות היהודים, כבר התחיל פוגע ביסודות הלאומיים של היהדות בכלל, ובערך הספרות העברית בפרט. הבחינה הקפדנית והיבשה של התועלת לא היתה לטובתה של הספרות העברית החדשה.

רפיון וקפאון השתלטו במחנה המשכילים: מצד אחד, עמדו היהודים האדוקים באשר עמדו והוסיפו לבזות את הספרות העברית ואת ערכיה הזרים להם, ומצד שני, כל טובי הנוער עברו אחד אחד ברואים ובלא-רואים אל התרבות הרוסית. המלחמה בשולחן-ערוך נתקפחה, הסוציאליזם העברי לא הצליח והריאליזם הקיצוני, הבז לכל סנטימנטים, הביא את הסופרים הצעירים, רובם אל הספרות הרוסית ומיעוטם אל ספרות אידיש.

לא תמיד עקביות המחשבה, המתנסחת במשפטים ברורים ומלובנים עד לידי התאכזרות, מועילה בגידול עמים וספרויות. בלי קורטוב חלום אין בונים, ומציאות מנוערת מכל דמיון ומעוף אף מקפחת את רוח הקודש; פעמים טעות גדולה מקדמת ומביאה את העם לידי עליה יותר מאמת קטנה. ואולי צדק ניטצשה, שכל התפתחות האנושות מבוססת על „טעויות מועילות“. „טעות מועילה“ היתה כל הרוח האידיאליסטית שבספרות העברית. לולא היא מי יודע אם היינו זוכים כיום למה שזכינו. ריאליסטים מטיפוסו של קובנר רצו להכשיל רוח זו וכאן נתקלו בהתנגדות אינסטינקטיבית חריפה מצד וותיקי ההשכלה העברית. קובנר לא ידע להעריך את הסופרים העבריים הישירים „התמימים עד לידי אולת“, החושבים את עצמם לכוהניה של הלשון העברית. קובנר שהורגל לחשוב בנוסחאות יבשות לא תפס ולא הבין את „פטרופויו“ של המשכיל העברי על קדושתה ותפארתה של „שפת עבר“, של ערכי התרבות העברית. הרי זה קץ כל מחשבה בריאה, קץ כל הגיון ישר, — מתמרמר קובנר במאמרו „השקפה קטנה על מצב העברים בליטא ופולין“, שנדפס ב„המליץ“ ונאסף ל„צורר פרחים“, — אם עצם הכתיבה בלשון העברית נעשתה תכלית בפני עצמה, תכלית אחרונה. אין לומר, שהבקורת שביקר קובנר את הספרות העברית לא צדקה במאומה. הערכתה של ספרות ההשכלה היא די נאמנה, אף מזהרת לפעמים, אלא שהמסקנות אינן נכונות. ב„השקפה קטנה“ נמצא תיאור מוצלח וגם מופלג של תנועת ההשכלה בליטא ובפולניה. מצד אחד, הגיחו סופרים נעדרי כל כשרון, העושים את הספרות קרדום לחפור בו, עניין לפדנסה בלבד, ומצד שני, הסופרים המחוננים אינם אלא מבזבזים את זמנם על שידיים תפלים ופלפולים של הבל. הסופרים המחוננים התמימים חיים יחד עם זה חיי עוני וחוסר כל, כעס ומכאובים. גם האדוקים וגם המתקדמים מזלזלים בהם. וקובנר בא לידי מסקנה, ש„בצדק“ מתרחקים הסטודנטים העברים מן הלשון העברית ונספחים אל התרבות הכללית שיודעת להעניק חיי רווחה למחזיקים בה. לדעת קובנר, ה„ליטעראטור העברית עומדת עתה על הפרק ועוד מעט ותפול ולא תוסיף קום“. הסיבה העיקרית לכשלונה היא בזה, שלא ידעה לגשור גשר בין האדוקים שהם רוב מנין ורוב בנין של העם ובין המתקדמים החפשים באמת. הספרות העברית לא תוסיף להתקיים בין שני המחנות האויבים לה ואחת דינה למות.

כרקטריסטיקה מזהירה ממש של כל ספרות ההשכלה נמצא בתשובתו של קובנר על האנקיטה ב„קיובליאנין“. המשכילים הראשונים — מסביד קובנר — נועזו להערות לעברית רגשות פחות או יותר ארציים והם נעשו לסופרים עברים יותר משום החדוש בדבריהם משנעשו משום כשרונם וטבעם. הכתיבה בלשון העברית היתה לסופרים אלה תכלית בפני עצמה ושום מושג לא היה להם מדרישות העם וצרכיו החיוניים. הנה היצירה הגדולה ביותר, שהוציא מרכז ההשכלה הגרמני, „שירי תפארת“ לוויזל, היא נוצרה רק ע"י חפץ ההתדמות לספרויות אחרות; וויזל נתקנא בעמים אחרים, שיש להם אפופיאה עברית; ואילו היה מבין לרכיהם, היה יודע, שאין צורך להעם העברי ב„אפופיאה“ כגו מפני שהתנ"ך היא אפופיאה שאין למעלה הימנה, והיה מקדיש את מרצו לדברים יותר מועילים.

הנה כיצד ידע מבקר עברי כבר בשנות הששים לרדן על ספרות ההשכלה. וקובנר לא היה יחידי במשפטו זה — גם פאפירנה וליילינבלום חיוו בעצם דעה כזו על ספרות ההשכלה. אולם נשמע מה בפי קובנר להלן: הקוראים העברים מצאו בספרים ובירחונים, שהוצאו בתקופת מנדלסזון ושל אחריה, דברי רוח לשובב את נפשם העיפה מספרי מוסר, שאלות ותשובות וחיידושי הלכות. ואז ניטשה בין האדוקים ובין המשכילים מלחמה, ההולכת ונמשכת עד הלום. אבל גם ספרות „חדשה“ זו לא תפיק את רצונו של הדור הצעיר, שאותו מייצג קובנר: היא אינה ראויה לשם ספרות. כי ספרות צריכה להיות „ראי, אשר בו נוכל לראות את החיים הפנימיים של העם“, ולא שדה משחקים, שכל מי שרצון לו לשחק בקטעי פסוקים בא ומשחק. ספרות משמע, לדעת קובנר, תמונת חיים איתנה ולא מלמול ופלפול לשוניים.

קובנר מסיק לבסוף בעקביות, החותכת כסכין בבשר החי, שלא היה לספרות העברית קיום ממשי קודם לכן ולא יהא לה קיום כזה לדורות באין קרקע תחת רגלי היהודים, באין להם ממשלה מדינית, באין המוני קוראים אמונים על הלשון העברית מילדותם; לא תועלנה כאן שום תחבולות והתחמויות, שהרי כל יצירה, שאין לה הד, שאין לה המון קוראים ושאין להמון זה מסגרת חיים יציבה וקבועה, מן ההכרח שתבול ו„זכרה יאבד מני אדמות“. עצתו היא שהספרות העברית תפתב בלשון המדינה; הלשון העברית והיהודית המדוברת אינן אלא תחנות-מעבר לספרות היהודים, שתהא נכתבת בלשון המדינה.

כיצד תכתב הספרות העברית רוסית ותשאר עברית — לא הסביר קובנר. וחבל! עוד מחשבה אחת היתה לו, הגה והגה — ועמד. הוא עמד, מפני שפחד לגלות לפני הקורא העברי, שבעצם רוצה הוא להטמיע את עם ישראל בים הרוסי הגדול. אין קובנר רואה ערכים מיוחדים בתרבות העברית שכדאי לפתחם בלשון מיוחדת, אם כך, לשם מה כל הבקורת הזאת? — הרי הכל פסול מלכתחילה. ושאלה קרובה לזו שואל באמת אחד ממתנגדיו של קובנר: אם קצה של הספרות העברית קרוב לבוא, למה טרח הוא, קובנר עצמו, לנסוע לווארשה ולהדפיס שם את ספרו „חקר דבר“? — כנראה, אין הספרות העברית נוטה עוד למות, אם מבקר חריף כקובנר ממשיך לכתוב בה.

הרבה נביאים נתבדו בעולם הזה, וגם נבואתו של קובנר על קצה הקרוב של הספרות העברית לא נתקיימה. קובנר לא היה מסוגל אלא לחשוב מחשבות בהירות וברורות, שנשאו בכנפיהן את נשימת המות, — משל לשלגים המשתרעים במרחקים, שעלולים מרוב בהירותם ולבנם לסמא את העינים ולדכא את הנפש. הסתכלותו לא היתה הסתכלות יוצרת, אלא דיאלקטיקה פורמלית בלבד. קובנר הבין הרבה והאמין מעט. משום כך לא השכיל להעריך למדי את הגרעינים הטובים בספרות העברית, שעמדו בפני פגעי הזמן ולסוף גרמו גם לפריחה חדשה. רעיון הגאולה נתן את הבסיס המשותף לאדוקים ולחפשיים, את הבסיס שחיפשה אותו ההשכלה, וגם קובנר בזמן ידוע, ללא הצלחה.